

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

КРЪСТ И ПОЛУМЕСЕЦ – ИЗ ИСТОРИЯТА НА ПОЛСКО-ОСМАНСКОТО СЪПЕРНИЧЕСТВО ПРЕЗ XVII ВЕК

Дариуш Милевски

Варшавски университет „Кардинал Стефан Вишински“

Резюме. Статията разглежда историята на полско-османското съперничество за влияние на Балканите и в Украйна през XVII в. Това съперничество, след мирния управленчески период на последните Ягелони през XVI в., се подновява в края на века по време на османско-хабсбургската война. Тогава Полша се стреми да върне позициите си в Молдавия, изгубени в полза на Османската империя в края на XV и началото на XVI в. Благодарение на умелата полска политика молдавският трон се заема от династията на Мохилите, приятелски настроени едновременно към Полша и Османската империя. За съжаление, още в първата четвърт на XVII в. османците установяват пълен контрол над Молдавия, засвидетелстван след полско-османската война от 1620 – 1621. След мирния период се стига до възобновяване на военните действия през 1672 г. – този път османците се стремят да завладеят Украйна, което отчасти им се удава (примирието с Полша в Журавна от 1676 г. и мирният договор от 1678). Възмездяването на тези загуби става повод за включването на Полша във войната с Османската империя през 1683 г., в резултат на която в крайна сметка са отвоювани Подоле и Украйна. Неуспешни обаче са опитите на поляците да завладеят Молдавия. Сключеният в Карловице мирен договор от 1699 г. трайно успокоява и регулира полско-османските взаимоотношения, слагайки край на епохата на продължително съперничество.

Keywords: Poland, Polish-Ottoman rivalry, Moldavia, Ukraine

През 2014 г. в Полша и Турция се чества повече или по-малко тържествено шестстотната годишнина от установяването на дипломатически отношения между двете страни. Това обстоятелство хвърля донякъде сянка върху по-малко славната годишнина, а именно петстотин и седемдесетата годишнина от битката край Варна от 1444 г. Както добре си спомняме, там загива полският и унгарски крал Владислав Ягелончик (оттогава наричан в Полша Варненчик). Самата битка всъщност е по-скоро част от унгарския, отколкото от полския въпрос, въпреки че нейните последици – провалът на византийските

планове и предаването на балканската инициатива в ръцете на османите, след известно време стават осезаеми и за Полското кралство. Още от 1456 г. турците започват активно да се намесват в делата на Молдавия, която тогава е ленно владение на Полша, и постепенно успяват да я подчинят. Опитите на Полша да им противодейства, завършват или с отявлени поражения – като похода на Ян Олбрахт през 1497 г., или пък носят половинчато решение, без да променят същността на нещата (такива са например поставянето на молдавския трон на прополски настроения господар Александър Лапушнеану (Aleksander Lăpușneanu) през 1552 г. и свързването с Полша на неговия син Богдан – и двамата се признават за ленни васали на Зигмунт Август)¹⁾. Чак до 90-те години на XVI в. турците държат безусловен контрол над Молдавия и Черноморското крайбрежие, а полско-литовската държава се придържа към принципа да се въздържа от война с османите. Тази политика е напълно разбираема, предвид постоянната заплаха от страна на Москва и нарастващото през XVI в. съперничество за господство над Прибалтика, за което претендират също Дания и Швеция. Едва следващото столетие причинява изостряне на полско-турските отношения и три продължителни (и удължаващи все повече продължителността си) войни, от които зависи резултатът от съперничеството между двете държави за влияние на Черно море и Балканите.

Конфликтът може да бъде разделен на три големи фази. Първата е свързана със заинтересоваността на Полша от молдавския въпрос по време на османохабсбургската война в годините 1593 – 1606. Тогава се стига до възстановяване на полското влияние в Молдавия със съгласието на Османската империя и при определени условия, формулирани в сключения с нея договор. За съжаление, споровете между самите молдовяни, както и казашко-татарските войни в пограничните райони, довеждат до сриването на тази система, краен израз на която става полско-османската война от 1620 – 1621.

Следващите няколко десетки години представляват труден, но все пак мирен период. Той не се нарушава дори от широко известните и коментирани по света планове за война с Османската империя, каквито крои крал Владислав IV. В този период обаче Полша преминава към отбранителни действия – след провала на смелите планове на Владислав IV инициативата поемат османците, парализирайки полските действия чрез оказване подкрепа посредством кримските татари за въстанието на казациите в Украйна. В крайна сметка се намесва самата Порта, чиито войски нахлуват в Полша през 1672 г. и чрез светкавична кампания ѝ отнемат пограничната област Подоле и управлението над казациите. Започналата тогава война завършва четири години по-късно с фактическа победа за Османската империя.

Третият етап от полско-османското съперничество е под знака на включването на Жечпосполита във войната на османците с Хабсбургите през 1683 г., на победоносната помощ на Виена и участието в създадения година по-късно

Свещен съюз. Полският крал Ян III Собиески прави не по-малко смели планове, отколкото Владислав IV, в стремежа си да завладее крайдунавските княжества и да нападне Истанбул с помощта на коалиционните австрийски войски, както и на венецианската и казашката флота. Както е известно, тези прекалено амбициозни планове се провалят, но все пак Полша успява да възстанови щетите си от 1672 г. Подписаният през 1699 г. мирен договор в Карловице се оказва трайно решение в полско-турската история не само като завършек на дългогодишното съперничество, но преди всичко като начало на мирно сътрудничество и почти приятелство, което достига истински разцвет през XIX в., когато както Полша, така и Османската империя изпитват върху себе си агресивната политика на Русия и Австрия.

Преди да пристъпя към историческия обзор на полско-османското съперничество през XVII в., е необходимо да се спра най-напред на молдавската политика на Жечпосполита от времето на Зигмунт III Ваза (1587 – 1632). Краткотрайното полско влияние в Молдавия се разклаща през 1572 г. заедно с детронирването на княз Богдан Лапушнеану и фиаското на предприятия заради него въоръжен поход на поляците²). Впоследствие османците установяват пълен контрол над тази страна, подценяван от време на време единствено от самоволните набези на запорожките казаци³). Ситуацията се променя едва след избухването на османско-хабсбургската война през 1593 г. и преминаването на седмиградския княз Зигмунт Батори на страната на император Рудолф II. Князът привлича на своя страна други двама князе – молдавския и италианския. Този акт, на свой ред, провокира наказателна турска акция. Походът на великия везир Синан паша срещу Волос (Влахия) през 1595 г. завършва обаче с неочаквано поражение за турците. В същото време Молдавия е застрашена от нападение на татарите, от което зависимият от Батори княз Стефан Розван се спасява в Седмиград. Страната е опустошена и от този факт решава да се възползва полският канцлер и велик хетман на короната Ян Замойски. През август 1595 г. той нахлува със скромна войска в Молдавия и провъзгласява за княз сред болярите Йеремия Мохила. Той е бил свързан с Полша – дори е имал полска благородническа титла – и се е радвал на личната подкрепа на Замойски. Не пропуска също да признае върховенството на крал Зигмунт III, виждайки в негово лице единствената гаранция да си запази трона. И както скоро се разбира, оказва се, че е прав, тъй като Замойски не само въвежда Мохила в молдавската столица – Яс, но и защитава неговия престол в сблъсъка с татарите край Цекора през октомври 1595 г. В резултат на този сблъсък е сключен договор с хан Гази II Герей, който предвижда укрепването на Мохила на молдавския трон и постигането на султанско одобрение на това решение⁴).

Полската намеса в Молдавия е самостоятелна акция, предприета както против хабсбургските, така и против османските интереси. Подчинявайки Молдавия, поляците я спасяват от заплануваното от Османската империя анексиране, но същевременно я изключват от кръга на съюзниците на импера-

тор Рудолф II. Затова както в Прага, където се подвизава императорът, така и в седмиградския двор полските действия са посрещнати с неодобрение. Плъзва мълвата, че поляците пречат на съюзниците си да се справят с османците. През декември 1595 г. се стига дори до въоръжена атака на седмиградчаните срещу Молдавия в интерес на Стефан Розван, но походът завършва с позорно поражение и със смъртта на претендента. Бързото фиаско на полско-хабсбургските съюзнически преговори (1597 г.) убеждава османците, че полското присъствие в Молдавия не представлява за тях заплаха, а опитът поляците да бъдат отстранени, може да доведе само до включването им във война против султана. В тази ситуация Мехмед III ратифицира цекорските договори и поверява Молдавия в доживотно и наследствено владение на Йеремия Мохила като лenen васал както на Полша, така и на Османската империя⁵⁾.

Близките години обаче показват нетрайността на взетото решение. Принципно то се основава на временното безсилие на Османската империя, причинено от проточилата се до 1606 г. война с Хабсбургите, да се заеме изцяло с молдавския въпрос. При това положение през 1600 г. поляците успяват не само да отблъснат нашествието на прохабсбургски настроения Михал Валечни (Михаил Смелия) срещу Молдавия, но и временно да завладеят Влахия. Тогава полското влияние стига чак до Дунава. За съжаление, само две години по-късно Шимон Мохила е отстранен от влашкия трон, а поляците са принудени да се задоволят с протекторски функции по отношение на Молдавия⁶⁾. И тук обаче се стига до разклащане на полското господство в резултат на погрешната политика на един от синовете на Йеремия Мохила – Константин, управлявал в периода 1607 – 1611 г. През 1611 г. той се забърква във войните между седмиградския и влашкия княз, с което провокира турската интервенция, и още същата година изгубва трона и избягва в Полша⁷⁾.

Този път ролите се разменят – след мира от Житваторок (1606) Османската империя си развързва ръцете в Европа, а Полша от 1600 г. води война срещу Швеция, а от 1609 г. – срещу Москва. При тези обстоятелства откритото ангажиране с молдавския въпрос не влиза в сметките. Зигмунт III се съгласява да проведе привидно самозван поход под предводителството на фелинския старейшина Стефан Потоцки. В качеството си на зет на Константин Мохила той събира малко частни и повече държавни войски и през 1612 г. нахлува в Молдавия, за да свали от трона Стефан Томжа II, поставен на него от османите. За съжаление, последните полски успехи в това начинание приспиват бдителността на Потоцки, който, пренебрегвайки противника, бива изненадан и претърпява пълно поражение в битката при Сасов рог⁸⁾. В резултат турското влияние в Молдавия укрепва, а Зигмунт III е длъжен ловко да се оправдава, че няма нищо общо с цялата работа.

Събитията от 1611 – 1612 г. са повратен момент в историята на полско-османското съперничество, тъй като бележат постепенния преход на Жечпоспо-

лита към отбранителни действия. Всъщност още през 1615 г. князете Михал Вишньовецки и Самуел Корецки поставят на трона в Яс Александър Мохила, но след внезапната смърт на Вишньовецки – най-вероятно отровен, самият Корецки, въпреки безспорния си военен талант и чудесата от храброст, на които е способен, не успява да се задържи в Молдавия. През лятото на 1616 г. той претърпява поражение, което слага окончателен край на мохилската епоха. Една година по-късно османците тръгват към полската граница и полският хетман на короната Станислав Жулкевски, съобразявайки се с още незавършилата война с Москва, е принуден да се съгласи на компромиси. Успява да сключи нов мирен договор край Буша (Яруга), според който Молдавия е призната за зона на изключително османско влияние⁹⁾.

През първата четвърт на XVII в. полско-османските отношения са маркирани не само от съперничеството за Молдавия, но и от перманентните войни в пограничните райони, водени от казациите и татарите. В този период запорожките казаци преживяват своя „героичен век“. Цели флотилии казашки чайки отдалече се струпват край Черно море, атакувайки не само Кримското крайбрежие и северните турски станции, като Очакув, но и толкова отдалечени градове като Варна, Синопа, Трапезунт и самия Истанбул¹⁰⁾. От друга страна, кримските, както и ногайските татари, предвождани от прочулия се с лоша слава сред поляците Кантемир, проникват дълбоко във вътрешността на украинските и руските земи, опожарявайки селата и отвличайки в робство хиляди хора¹¹⁾. Разбира се, и двете страни – Полша и Османската империя, са задължени да възпират поданиците си (и въз основа на договора от 1617 г.), но най-често декларациите си оставали само на хартия. Достатъчно е само да се спомене, че още през 1618 г. мощно татарско нападение опустошава Подоле, а хетман Станислав Жулкевски се оказва напълно безпомощен да отреагира.

Следователно не е чудно, че когато Полша успява да приключи победоносно войната с Москва, подновява своите планове да си върне влиянието в Молдавия. Тези планове са свързани още с антиполската дейност на седмиградския княз Габор Бетхлен, на когото през 1619 г. поляците попречват да завладее Виена, изпращайки диверсионни отряди в Седмиград. Във Варшава се очаква избухването на турската война и това поражда решението да бъде предупреден противникът – през 1620 г. хетман Станислав Жулкевски нахлува с войска в Молдавия. Опитът да се повтори успехът отпреди четвърт век, обаче се проваля. Полските войски претърпяват поражение в сблъсъка с превъзхождащите ги по сила турци и татари край Цекора, а после са разбити по време на отстъплението си към границата. За неуспешния поход заплаща с живота си великият хетман на короната, а неговият заместник – полският хетман Станислав Конецполски, попада в робство¹²⁾.

Вследствие на поражението година по-късно към Полша тръгва масов турски поход под предводителството на самия султан Осман II. За щастие на

Жечпосполита, османските войски идват със закъснение и това ѝ помага да струпва достатъчно сили, за да ги отблъсне – в лагера край Хотим се окопават поляци, литовци и казаки, борейки се рамо до рамо срещу османците. Цялостната отбрана ръководи великият литовски хетман Ян Карол Ходкевич. Щурмът трае повече от месец, но не донася успех на османците и накрая на 9 октомври 1621 г. е сключено мирно споразумение¹³⁾. Действително, на поляците се удава да отблъснат османската инвазия, но с цената на съгласието си да отстъпят Молдавия на османите. Поляците били длъжни да се задоволят с несигурните уверения за излъчване на добронамерени към Полша князе. Трябвало обаче да се признае, че веднага след като Осман II връща трона на враждебно настроен към поляците Стефан Томжа II, по време на преговорите, потвърждаващи мирния договор, те успяват да предизвикат замяната на Томжа с по-приятелски настроения Раду Михня¹⁴⁾.

Както отбелязахме по-горе, хотимската война бележи завършека на първата фаза от полско-османското съперничество през XVII в. Следващият половин век носи успокоение на духовете. В интерес на истината, казашките и татарските нападения не стихват, но изграждането през 30 години на XVII в. на крепостта Кудак по долното течение на Днепър ефикасно възпира нападенията на запорожците по турската брегова ивица. Поляците се справят по-добре и с разгрома на татарските орди, доказателство за което са успехите на хетман Станислав Конецполски през 1624 и 1644 г., както и на неговия заместник – пълководеца Стефан Хмелецки през 1626 г.¹⁵⁾. До сериозна криза се стига само два пъти – в края на 20-те и началото на 30-те години. Най-напред Полша се възползва от гражданските войни на Крим между хан Мехмед III Герей и брат му Шахин, от една страна, и Кантемир заедно с лансирания на ханския трон от турците Джанибек Герей, от друга. През 1628 – 1629 г. на страната на Мехмед и Шахин Герей три пъти се намесват на Крим казаците, постигайки бързи и значителни успехи. Зигмунт III тайно подкрепя тези нападения, за да може след поражението им официално да се отрече от всичко. През 1629 г. татарите, на свой ред, организират голяма атака срещу Полша с цел отмъщение. В крайна сметка, конфликтът е предотвратен чрез мирните преговори от 1630 г.¹⁶⁾.

До поредната конфронтация се стига в периода 1633 – 1634 г. заради действията на очаковския бейлербей Мехмед Абаза паша и планове му да замеси Османската империя във война срещу Полша, към което се е стремяла московската дипломация. Хетман Станислав Конецполски успява все пак да спре османците и татарите край Каменец Подолски, а победоносният край на войната с Москва и прехвърлянето на силни полски части зад турската граница охлаждаат военния ентузиазъм на султан Мурад IV. Нещастният Абаза паша заплаща с живота си за предприетата авантюра, а султанът укрепва мирните взаимоотношения с Жечпосполита¹⁷⁾. И двете страни признават равенството на силите си в региона.

Към офанзивни действия, и то в широк мащаб, замисля да премине крал Владислав IV. Удобен случай за това представлява разгромът на татарската орда при Охматов през 1644 г. и избухването на османо-венецианската война за Крит през следващата година. Тези две събития предвещават слабостта на татарския и на турския противник, като се има предвид и обстоятелството, че самите османци не са се справили добре в битките с венецианците. Не без основание е било също и обвързването на Османската империя с война на друг фронт, както и поощряването на самите венецианци, търсещи съюзници. Във Варшава се появява специалният венециански пратеник Джовани Тиеполо със задачата да склони краля към война в замяна на парични субсидии. Самият Владислав IV бил склонен да воюва, защото така би се присъединил към кръга на значимите монарси – за това е било необходимо притежаването на армия, набира на Полша в голямата си част единствено по време на война, – а Жечпосполита би избавил от заплахата на татарските нападения. С пари, взети назаем от съпругата му и на венецианска сметка, през 1646 г. кралят започва да набира войска. Планът му обаче е блокиран от несъгласието на шляхтата, която на есенния сейм през 1646 г. отказва всякакви данъци, предназначени за война, и заставя краля да разпусне вече събраните войници¹⁸⁾. Нека добавим, че страничен резултат от изоставянето на войната през 1648 г. е бунтът на запорожките казаци, измамани в очакванията си за военна плячка и връщане на старите свободи.

Казашкото въстание от 1648 г. жъне небивали успехи благодарение на татарската подкрепа и кардиналните грешки на полското командване. В полза на въстаниците е и вътрешното отслабване на държавата в периода на безцарствие след Владислав IV (май – ноември 1648 г.). Османската страна гениално усеща конюнктурата и след известни колебания подкрепя участието на татарите в битките в Украйна. В Истанбул правилно разсъждават, че докато поляците са заети с надвигането на казаците, участието на Жечпосполита във войната против османците е немислимо. Нещо повече, османците успешно неутрализират един от най-нетърпимите си съседи – казаците, и вземайки ги под своя закрила, правят първата крачка по пътя към завладяването на Украйна.

Във Варшава прекрасно си дават сметка за последствията от казашко-татарския съюз и се опитват да го разбият. Новият крал Ян Кажимеж и великият канцлер на короната Йежи Осолински през 1649 г. възобновяват планове си за война с Османската империя. Смята се, че ако бъде допуснат поход на казаците към Черно море и им бъде осигурена възможност за плячка на турска сметка, така ще се изпълнят основните им очаквания и ще настъпи мир в Украйна. Промененият план за война с Османската империя налага преди всичко да бъдат разрешени вътрешните проблеми на полско-литовската държава.

Разбира се, продължава да се разчита на сътрудничество с Венеция – силно заинтересувана от предизвикването на война, и на приобщаване на австрийски-

те Хабсбурги¹⁹⁾. В сметките на полския двор се появяват и християнските ленни васали на османите, особено молдавският княз Василий Лупул и влашкият – Матей Бесараб. И двамата декларират още пред Владислав IV²⁰⁾ своята подкрепа за войната. Следвайки примера им, към тях се присъединява поредният потенциален съюзник – българите. Попаднали под османско владичество в края на XIV и началото на XV в., през втората половина на 40-те години на XVII в. у тях започва да се надига желанието за освобождение. Съществена роля за това изиграват католическите духовници – софийският архиепископ Петър Богдан Бакшев и неговият помощник, по-късно титулярен архиепископ на Марцианопол, Петър Парчевич. През 1647 г. той става пратеник в Полша с цел договаряне на условията на битката с османците²¹⁾. През декември 1649 г. в град Търговище българските заговорници под покровителството на архиепископ Бакшев и с подкрепата на господаря Матей Бесараб организират пратеничество до Полша, императора и Венеция. С този акт те декларират готовност за въстание срещу гаранция за военна помощ. През януари 1650 г. пратениците достигат до Варшава, където са добре посрещнати. Не получават обаче никакви гаранции, преди да са спечелили за каузата императора и Венеция²²⁾. Преговорите продължават до юли 1650 г., но в крайна сметка – главно заради въздържаността на Фердинанд III Хабсбург – не донасят успех²³⁾.

Струва си да добавим още, че полският двор е бил решен да започне война – самият канцлер Йежи Осолински умира през лятото на 1650 г. по време на пригответленията за пътуване до Италия с цел провеждане на съюзнически преговори. Така или иначе, прекалените финансови претенции на поляците, смъртта на канцелера – главен инициатор на делото, както и нежеланието на самите казаци да се присъединят към плана, провалят мероприятияето през есента на 1650 г.²⁴⁾ Казаците отново прибегват до помощта на татарите и вместо война с Османската империя през 1651 г. ставаме свидетели на поредната сцена от конфликта в Украйна.

Затоплянето в полско-османските отношения води до подчинение на казаците на Москва през 1654 г., в резултат на което Крим прекратява съюза с казаците и се съюзява с Полша. От този момент нататък чак до края на 1666 г. татарите подпомагат Полша в нейните битки с казаците, Москва и дори с шведите и трансилванците. При необходимост обаче те укрепват позициите си в Украйна, като заробват местното население, ставайки причина за по-нататъшното унищожаване на провинцията. Полско-татарският съюз се разпада през есента на 1666 г., когато полско-московските мирни преговори навлизат в последната си фаза²⁵⁾. Увенчани с примирие в Андрушов през януари 1667 г., те означават разделяне на Украйна по протежение на Днепър на полска и московска част. За повечето казаци това е неприемливо и те отново решават да потърсят татарско-турска закрила. Така започва втората фаза на изострено полско-османско съперничество, залогът за което този път е Украйна.

Полската страна в този период ще заложи на отбранителната политика, въпреки че няма да липсват опити да бъдат игнорирани османските владения на север от Дунава.

Татарите се появяват като съюзници на казаците в Украйна още през 1667 г., но през есента на същата година са победени край Подгайце от новия полски хетман на короната Ян Собиеcki . Полският предводител започва своята блестяща кариера като победител на Полумесеца, независимо че в началото мюсюлманската страна има превес. Излъганият в надеждите си да получи големи отстъпки от страна на Полша, казашкият хетман Пьотр Дорошенко се покорява на Османската империя, а през 1671 г. тя претендира Полша да ѝ отстъпи Украйна. Това става, след като османците завършват успешно войната за Крит, което им позволява открито да се намесват в полско-казашките работи. Същата година редом с казаците в Украйна се появява белоградската орда. Тези действия са категорично неприемливи за Полша и през лятото и есента на 1671 г. хетман Ян Собиеcki успява да прочисти Украйна от татарите и да принуди казаците да се покорят²⁶⁾.

Османците решават да се възползват от удобния случай и през 1672 г. поемат към Полша с цялата си военна мощ – армия, предвождана от великия везир Фазил Ахмед паша Кюпрюлю, придружаван от самия султан Мехмед IV. На разположение са и татарите под командването на хан Селим I Герей. На такава могъща сила Полша, раздирана от конфликти между краля и опозицията, противопоставя незначителни сили, възлагайки всичките си надежди на защитната гранична крепост Каменец Подолски. За съжаление, твърде старото укрепление пада през август след двуседмична обсада, а татарските орди се разпростират из цялата страна. Успешно ги разгромява Ян Собиеcki, но още през октомври Жечпосполита трябва да приеме сключването на мирен договор в Бучач, по силата на който се задължава да предаде на турците Подоле и Украйна, която, на свой ред, е поверена на казаците като ленни васали на султана. Полша се задължава още да изплаща годишен данък в размер на 22 хил. злоти.

Бучацкият договор смволизира най-големия триумф на Османската империя над Полша, а самото споразумение напомня за други подобни, сключвани от турците с покоряваните последователно от тях държави. От само себе си се разбира, че той не може да бъде приет в Полша и още в началото на 1673 г. започват приготовления за нова война. В атмосфера на всенародно съгласие се сформира успешно над 30-хилядна полско-литовска армия под предводителството на Ян Собиеcki. Поляците и литовците се вклиняват между три силни части на турската войска – в Каменец Подолски, Хотим и Яс, след което нанасят удар на най-силната от тях – ръководения от Хюсейн паша Хотимски корпус. От 1621 г. ролите се разменят, когато полско-литовските войски шурмуват охраняван от османците лагер. Само за два дни – 10 и 11 ноември, Собиеcki постига това, което някога не успява да постигне Осман II. Не само

завладява лагера на противника, но довежда армията му до почти пълен разгром. Тази съкрушителна победа е записана като едно от най-големите постижения в историята на войната, а на нейния главен герой половин година по-късно донася кралската корона²⁷⁾.

Непосредствено след победата хетманът пристъпва към завладяването на Молдавия, прилагайки нереализирания план от началото на 1672 г. За съжаление, необходимостта да се завърне в страната, продиктувана от безцарствието след смъртта на Михал Корибут Вишньовецки, както и оттеглянето на по-голямата част от литовските военни сили, правят невъзможно съсредоточаването на достатъчно войски в Молдавия. В резултат на това през пролетта на 1674 г. страната се озовава отново под турски контрол. Поляците не успяват да си върнат и Каменец Подолски²⁸⁾.

1674 г. позволява на Полша да си откъдне за кратко, и то благодарение на московските операции. Цар Алексей, който през 1667 г. се задължава да помогне на Полша срещу Османската империя, през 1672 г. остава напълно безучастен. След като обаче османците са победени при Хотим, руснаците от началото на 1674 г. пристъпват към действие, завземайки полската част на Украйна. Официално съгласно бучацкия договор Москва признавала тези земи за османски и тяхното завладяване би било насочено срещу османците. При това се игнорира фактът, че Полша не е потвърдила договора. Така или иначе, московските действия принуждават османците да насочат силите си в тази посока, което, на свой ред, позволява на поляците през есента на същата година да си върнат по-голямата част от Подоле – не успява само планът за обкръжение на османците в Украйна между войските на Полша и Москва²⁹⁾.

Началото на следващата година носи поредните незначителни полски успехи в Украйна и едновременно с това покачване на напрежението в отношенията с Москва, чието двулично поведение не оставя и сянка от съмнение относно намеренията ѝ да завладее цяла Украйна – в противовес на андрушовския договор. Липсата на сътрудничество между съюзниците улеснява действията на турците. През лятото на 1675 г. те предприемат широкомащабна офанзива срещу Полша, принуждавайки Ян III Собиески да изостави трофеите от последната кампания. Походът към главния град на полска Рус – Лвов, все пак е спрял заради разгрома на татарската орда, причинен от краля при Лешенице. Османците не получават и трайни придобивки извън областта Подоле, което позволява на Полша да се измъкне почти невредима от тази кампания. Особена радост предизвика опазването на крепостта в Трембовля, която, макар и по-слаба от Каменец Подолски, благодарение на изключителната решимост на своя предводител и бойците издържа двуседмичната обсада на главната османска армия. Тъй като след падането на Каменец значението на трембовленската крепост в системата на граничната охрана осезаемо нараства, нейното удържане представлява важен успех за полската страна³⁰⁾.

Все пак обаче не може да се скрие фактът, че атакуваща страна през цялото време са османците. Те подновяват похода си към Полша през 1676 г. Този път Ян III заедно с полско-литовските войски се затваря в отбранителния лагер край Журавно, където удържа обсадата на турско-татарската армия, водена от Ибрахим Шейтан. Уморени от триседмичните битки, накрая турците пристъпват към преговори, увенчани с подписването на примирие на 17 октомври. То е сравнително изгодно за Полша: османците задържат Каменец Подолски, но отменят данъка. Въпросът за Подоле е трябвало да бъде решен по време на преговорите с участието на голяма полска мисия в Истанбул³¹⁾.

В сравнение с катастрофата от 1672 г. сега постиженията са значителни – запазен е суверенитетът на държавата и е поддържана надеждата за връщане на десния бряг на Украйна, както и поне на част от Подоле. Разчита се също и на възможност за отстъпки от турска страна, предвид незавършилата още война на османите с Москва. Все пак обаче не може да се отрече фактът, че именно турците излизат победители от продължилите няколко години сблъсъци, запазвайки в свои ръце най-важната придобивка, а именно Каменицката крепост – столицата на новосъздадения османски вилает³²⁾.

Доста скоро ще се окаже, че руско-турската война не осуетява намеренията на османците по полския въпрос. Великата мисия на хелминския войвода Ян Гнински в Истанбул през 1677 – 1678 завършва с крах. След като турците научават за редукията на полско-литовската армия през 1677 г., чиито разходи благородническото съсловие отказало да поема занапред, започнали да се държат съвсем различно поне в сравнение с 1634 г. Демонстрират явно пренебрежение към пратеника, като не само не признават териториалните му претенции, но дори го увещават да се съюзи с тях против Москва. През 1678 г. пратеникът чува следното знаменателно изречение: „И да се гневите, и да се кланяте, все ни е едно, Портата не се интересува нито от приятелството, нито от гнева ви“³³⁾. В крайна сметка се стига до потвърждаване на журавинския договор с незначителни отстъпки за Полша, като например предоставянето на важната украинска крепост Бяла църква. Подоле остава притежание на Османската империя, а десният бряг на Украйна – на казациите като ленни васали на султана. Да добавим, че по това време Полша довежда до продължаване на андрушовското примирие с Москва, но без подробни указания за сътрудничество против османците³⁴⁾.

Фактическото фиаско на полската политика спрямо Турция и Москва принуждава Ян III да търси нови съюзници. Удобен случай му се удава през 1681 г., когато османците се намесват в унгарските дела и обявяват война на император Леополд I. Полският крал отговаря утвърдително на императорския призив за помощ и през пролетта на 1683 г. довежда до сключването на съюз с Хабсбургите. Той предвижда да получи всеотдайна и непосредствена помощ с всички сили, които са на разположение в случай на турска атака срещу Ви-

на или Краков. И наистина – това се случва. Великият везир Кара Мустафа не си губи времето в дотягащи обсади на унгарските крепости, а насочва армията си право към Виена, обкръжена през юли 1683 г. Ян III, след като се освобождава от задълженията си, отправя 27 хилядната си войска към стените на австрийската столица и тук начело на съюзените полско-австрийско-немски сили на 12 септември в голяма битка побеждава османската армия. Трябва да се отдаде справедливост на краля, тъй като именно той разработва и определя плана на битката въпреки мнението на императорските съветници, разчитащи само на надхитряването на турците и прогонването им от града³⁵⁾.

Виенската победа бележи връх във военната кариера на Ян III. Още същата година той предизвиква унищожаването на големия турски корпус на Кара Мехмед в битката край Паркани (7, 9 октомври 1683 г.) и отвоюването на Острихом³⁶⁾. След това полските войски се завръщат в страната, за да се бият вече на собствена сцена, макар и в рамките на създадения през март 1684 г. Свещен съюз с участието на папата и Венеция, а от 1686 г. – и на Москва.

Последният етап от полско-османското съперничество през XVII в. се отличава с агресивната позиция на Полша, която се стреми не само към компенсирание на загубите си от 1672 г., но също и към завладяване на крайдунавските княжества, или поне на Молдавия³⁷⁾. Ян III също препоръчва на съюзниците си да направят обръч около Истанбул, което трябва да доведе до бързото приключване на войната. За съжаление, австрийците избират методичното и постепенно завладяване на крепостите в Унгария. При тази ситуация и поради липсата на подкрепа от страна на съюзника полските походи към Молдавия в три поредни години, включително най-големият през 1686 г., завършват без успех. От този момент нататък поляците ограничават действията си до опити за връщане на Каменец Подолски. Едва през 1690 – 1691 г. успяват да завладеят няколко крепости в Молдавия, но липсата на достатъчно финансови средства осуетява по-нататъшните завоевания. Войната застива в мъртва точка, докато австрийците постепенно се придвижват напред, завладявайки Унгария. След смъртта на Ян III, новият крал на Полша и същевременно електор на Саксония Август II замисля поход към Молдавия през 1698 г., но намерението му не се осъществява³⁸⁾. В крайна сметка, мирният договор, сключен в Карловице през януари 1699 г., регулира полско-османските отношения: в замяна на върнатите на Османската империя молдавски крепости поляците получават Подоле заедно с Каменец³⁹⁾. Следователно акцентът пада върху възстановяването на щетите от 1672 г.

Карловишкият мир означава трайно спокойствие в полско-османските отношения. През XVIII в. и двете държави преминават към отбранителни действия на европейски терен, Жечпосполита обаче твърде скоро се изправя пред опасността да загуби независимостта си. В заключение, все пак можем да констатираме, че везните на победата в това съперничество се накланят на страната на

Османската империя, тъй като още в края на XV и началото на XVI в. тя успява да неутрализира полското влияние в Молдавия и да защити позициите си от опитите на Полша да възмезди загубите си. Затова пък османците не успяват да завладеят Подоле и Украйна – северното крайбрежие на Черно море се оказва непреодолимо препятствие за османските експанзионистични цели.

Превод от полски: Димитрина Хамзе

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Zob. przysięga Aleksandra Lăpușneanu królowi Zygmunтови Augustowi, Hârlău, 22 VI 1553 r. (nr 84, pp. 166 – 172). W: Corfus, I. (wyd.) (1979). *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România; przysięga wierności Bogdana królowi Zygmunтови Augustowi i jego następcom, Jassy, 2 X 1569 r. (nr CXXXVII, pp. 263 – 265). W: Hurmuzaki, E. (wyd.) (1893). *Documente privitoare la Istoria Românilor, suplement 2, część 1*, București. Na temat związków Mołdawii z Polską w epoce ostatniego Jagiellona zob. Milewski, D. (2013). *Mołdawia w orbicie wpływów polskich (1552 – 1572)* (pp. 43 – 56). W: Kosienkowski, M. (red.) *Spotkania polsko-mołdawskie. Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka*. Lublin: Episteme.
2. Łasicki, J. (1855). *Historia wtargnięcia Polaków na Wołoszczyznę z Bogdanem wojewodą*. wyd. W. Syrokomla. Petersburg-Mohylew; najnowsze opracowania: Milewski, D. (2011). *Walka o tron mołdawski w 1572 roku* (pp. 37 – 47). W: Milewski, D. (red.). *Z dziejów wojskowości polskiej. Epoka staropolska, czasy zaborów, czasy najnowsze*. Kraków: Bikstudio i M. Plewczyński, M. (2012). *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Tom II. Lata 1548 – 1575* (pp. 280 – 295). Zabrze – Tarnowskie Góry: Inforteditions.
3. Panaite, V. (2003). *The Voievodes of the Danubian Principalities – as Harâcğuzarlar of the Ottoman Sultans* (pp. 68 – 70). W: *Ottoman Borderlands. Issues, Personalities and Political Changes*. Karpat, K.H., Zens, R.W. (Ed.). Madison.
4. Polski dokument porozumienia pod Cecorą, 22 X 1595 r. (nr 26, pp. 300 – 301). W: Kołodziejczyk, D. (wyd.) (2000). *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th – 18th Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*. Leiden-Boston-Köln (dalej: Kołodziejczyk, D. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*). За кампанията от 1595 г. вж: Milewski, D. (2012). *A Campaign of the Great Hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595). Part I. Politico-diplomatic and military preliminaries*, *Analele științifice de Istorie, Codrul Cosminului*, 18/2, 261 – 286; tenże (2013). *Part II. The Battle of Țuțora and Aftermath*. *Analele științifice de Istorie, Codrul Cosminului*. 19/1, 57 – 76.
5. *Ahdname sultana Mehmeda III dla króla Zygmunta III, Stambuł, 4 VIII 1598 r.* (nr 28, p. 322). W: Kołodziejczyk, D. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*

6. Bobicescu, C.A. (2007). Unia, inkorporacja czy lenno? Kilka uwag o stosunkach Mołdawii z Rzeczpospolitą podczas panowania Jeremiego Mohiły (1595 – 1606) (pp. 219 – 239). W: Dybaś, B., Hanczewski, P., Kempa, T. (red.). Rzeczpospolita w XVI – XVIII wieku. Państwo czy wspólnota? Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
7. Constantinov, V. (2006). Działania wojenne w państwach rumuńskich w 1611 roku i ich konsekwencje dla ówczesnych stosunków polsko-tureckich, *Studia Historyczno-Wojskowe*, 1, 49 – 56; tenże, (2014). Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale (1611 – 1634) (pp. 37 – 69). Iași: Casa Editorială Demiurg.
8. Chmiel, Z. (2014). Wyprawa Stefana Potockiego do Mołdawii w 1612 roku. „*Studia Historyczno-Wojskowe*“, 4, 79 – 112.
9. Polski dokument porozumienia pod Buszą (lub Jarugą), 23 IX 1617 r. (nr 31, pp. 345 – 347). W: Kołodziejczyk, D. Ottoman-Polish Diplomatic Relations...
10. Górski, T. (2006) Flotylla kozackie w służbie Jagiellonów i Wazów (pp. 131 – 145). Gdańsk: Wydawnictwo L&L.
11. Horn, M. (1962). Chronologia i zasięg najazdów tatarskich na ziemię Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600 – 1647. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 8/1, 3–24; Skorupa, D. (2004) Stosunki polsko-tatarskie 1595–1623. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
12. Majewski, R. (1970). Cecora rok 1620. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej i ostatnio Śledziński, K. (2007) Cecora 1620. Warszawa: Bellona.
13. Polski dokument porozumienia pod Chocimiem, 9 X 1621 r (dokument 35, pp. 376 – 380). W: Kołodziejczyk, D. Ottoman-Polish Diplomatic Relations...; turecki dokument porozumienia pod Chocimiem (dokument 36, pp. 381 – 387). Ibid.
14. Rogalski L. (wyd.) (1827). Relacja poselstwa księcia Zbaraskiego do Turek in Anno 1622. *Dziennik wileński. Historia i literatura*, 3, 3 – 27, 101 – 125, 237 – 273, 339 – 357. Omówienie: Milewski, D. (2013). Polskie oczekiwania i polityka wobec obsady tronu mołdawskiego w okresie pochocimskim 1621 – 1624. *Saeculum Christianum*, 20, 99 – 108.
15. Horn, M. Chronologia i zasięg..., pp. 44 – 64.
16. Milewski, D. (2012). Polish Concepts of Using Zaporozhian Cossacks in Civil Fights in Crimea (1628 – 1629). *Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe*, 4, 165 – 192; Gawron, P. (2008). Najazd tatarski na przełomie września i października 1629 r. Kartka z dziejów współpracy polsko-kozackiej (pp. 459 – 486). W: Chynczewska-Hennel, T., Kroll, P., Nagielski, M. (red.) 350 – lecie Unii Hadziackiej (1658 – 2008). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
17. Podhorodecki, L. (1976). Wojna polsko-turecka 1633 – 1634 r. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 20, 27 – 72.

18. Czermak, W. (1895). *Plany wojny tureckiej Władysława IV*. Kraków: Akademia Umiejętności.
19. Jan Kazimierz do G. Viscontiego, Warszawa, 12 XII 1649 r. (nr 96, pp. 124 – 125). W: Кордуба, М. (1911) *Жерела до історії України – Руси*, t. 12. Львів.
20. Milewski, D. (2005/2006). *Mołdawia w planach wojny tureckiej Władysława IV*. *Przegląd Wschodni*, 9/4 (36), 721 – 736.
21. Станимиров, С. Полски документи за политическата дейност на Петър Парчевич. W: Паскалева, В. (red.) (1988) *300 години Чипровско въстание (принос към историята на Българите през XVII в.)*. София 1988; Milewski, D. (2012) *The two missions of Petar Parchevich to Poland*. *Series Byzantina*, 10, 31 – 38.
22. F. Markanicz do Rzeczypospolitej Weneckiej, Târgoviște, 18 XII 1649 r. (nr IV, p. 489). W: Pejacsevich, J. (1880) *Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel (1612 – 1674). Nach archivalischen Quellen geschildert von Julian Grafen Pejacsevich*, W: *Archiv für österreichische Geschichte*, Bd. LIX. Wien; Duicev, I. *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească* (pp. 160 – 162). W: (1971) *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII – XIX)*. Studii, t. 1, București: Editura Academiei R.S.R..
23. Milewski, D. *The two missions...*, pp. 41 – 48.
24. Chynczewska-Hennel, T. (2009). *Dyplomacja wenecka wobec Rzeczypospolitej XVII stulecia* (pp. 277 – 280). W: Skowron, R. (red.). *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV – XVIII wieku*, Kraków: Societas Vistulana; Грушевський, М. (1996) *Історія України – Руси*, t. 9 (pp. 46 – 53). Київ: Наукова Думка.
25. Królikowska, N. (2014) *Powody zerwania długiego aliansu między Rzeczpospolitą a chanatem krymskim* (pp. 175 – 184). W: Milewski, D. (red.) *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
26. Jaworski, M. (1965). *Kampania Ukrainna Jana Sobieskiego w 1671 r. Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 11/1, 69 – 130.
27. Orłowski, D. (2007). *Chocim 1673*. Warszawa: Bellona; Wagner, M. (2009). *Wojna polsko-turecka w latach 1672– 1676*, t. 1 (pp. 339 – 394). Zabrze: Inforteditions.
28. Milewski, D. (2014). *Hospodarowie, żołnierze i dyplomaci – związki mołdawsko-polskie u progu wojny z Turcją (1671 – 1672)* (pp. 223 – 230). W: Milewski, D. (red.). *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie; Wagner, M. (2007). *Działania wojenne na obszarach mołdawskich, podolskich i ukraińskich wiosną 1674 roku*. *Studia Historyczno-Wojskowe*, 2, 163 – 170.
29. Wagner, M. (2007). *Działania wojenne na obszarach mołdawskich, podolskich i ukraińskich wiosną 1674 roku*. *Studia Historyczno-Wojskowe*, 2, 170 – 176;

- Wagner, M. (2009). *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 2 (pp. 50–101). Zabrze: Inforteditions.
30. Pajewski, J. (2003). Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich (pp. 166–183). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; Wagner, M. (2009). *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 2 (pp. 151–203). Zabrze: Inforteditions.
31. Pajewski, J. (2003). Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich (pp. 184–194). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie; Wagner, M. (2009). *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 2 (pp. 259–287). Zabrze: Inforteditions.
32. Organizację nowej prowincji tureckiej omówił Kołodziejczyk, D. (1994). *Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki 1672–1699*. Warszawa: Oficyna POLCZEK.
33. Gniński, J. (1679), Relacja z legacji tureckiej Jaśnie Wielmożnego Jana Gnińskiego [...] w roku Pańskim 1677; czyniona na sejmie w Grodnie dnia 8. miesiąca Februarii roku Pańskiego 1679. W: Pułaski, F. (wyd.) (1907). *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677–1678* (p. 78). Warszawa.
34. Wójcik, Z. (1982). Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII w. (1648–1699) (pp. 229–231). W: Labuda, G. (red.). *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; Wójcik, Z. (1976). *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679. Studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej* (pp. 93–192). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
35. Wimmer, J. (1983). Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy (pp. 302–350). Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
36. Woliński, J. (1933). Parkany (7 i 9 października 1683 roku). *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 6/1, 39–61.
37. Baidaus, E. (2003). Księstwo Mołdawskie w polityce zagranicznej Polski od zwycięstwa pod Wiedniem do zawarcia pokoju karłowickiego (1683–1699). *Balkanica Posnaniensia*, 13, 215–222.
38. Wojtasik, J. (2008). Podhajce 1698 (pp. 84–126). Warszawa: Bellona.
39. Serwański, M. (2003). Dyplomacja polska wobec zasady *uti possidetis* w negocjacjach karłowickich 1698–1699. *Balkanica Posnaniensia*, 13, 15–24.

CROSS AND CRESCENT – THE HISTORY OF POLISH-OTTOMAN RIVALRY IN THE XVII CENTURY

Abstract. The article discusses the history of Polish-Ottoman rivalry for influence in the Balkans and Ukraine during XVII century. After the peaceful government of the Jagiellonian dynasty this rivalry renewed at the end of the 16th century during the Ottoman-Habsburg war. Poland wanted to return positions in

Moldavia, lost to Ottoman empire at the end of the XV and the beginning of XVI century. Thanks to the skillful Polish policy, Moldavian throne was occupied by the Movilă dynasty, friendly to both Poland and Ottoman empire. Unfortunately, in the first quarter of the XVII century the Ottomans established full control over Moldavia, after the Polish-Ottoman war of 1620 – 1621. The hostilities were resumed in 1672 – this time Ottomans sought to conquer Ukraine and partly got the chance (the truce with Poland in Żurawno of 1676 and the peace treaty of 1678). These losses gave Poland reason to engage in the war against Ottomans in 1683, as a result Podole and Ukraine were reclaimed. But the Polish attempts to conquer Moldavia remained unsuccessful. The Karlowitz Peace Treaty of 1699 put an end to the era of continuous rivalry.

✉ **Dr. hab. Dariusz Milewski**

Institute for Historical Studies
The Cardinal Wyszyński University in Warsaw
1/3, ul. Wóycickiego
01-938 Warsaw, Poland
E-mail: d.milewski@uksw.edu.pl